

A háború etnikai vonatkozásai az iskolában.

Írta: *dr. Szabó László* pedagógiumi tanár.

A háborús előadások száma országszerte óriási arányokban növekedik, noha mindenki, aki a felolvasó asztalhoz merészkedik, bizonyára nagyon érzi helyzetének azt a természetes félszégét, hogy ő csak szóval küzd a hazáért, holott most valóban nem körmondatokra és bölcseségekre, hanem tettekre van szükség. E nyomasztó érzésen kívül még egy aggodalom is fokozza e percben elfogódásomat. Bizonyos, hogy minden felolvasó megkérdi önmagától, hogy új-e a mondanivalója és hogy vajjon érdemes-e arra, hogy meghallgassák és megfontolják? Természetes, hogy e két kérdésre minden felolvasó igennel felel, mert ha nemmel felelne, előadását nem tartaná meg. A felolvasónak e szubjektív ítéletével azonban a hallgatóságnak objektív ítélete vajmi gyakran ellenkezik. Hogy e tapasztalat után mégis főlemelem szavamat, ez nemcsak azért van. mert még se előadásokban, se a sajtóban

nem igen tárgyalták azokat a kérdéseket, melyekkel foglalkozni kívánok, hanem azért is, mert mélyen meg vagyok győződve e kérdéseknek nagy fontosságáról és e kérdések tisztázásának szükségességéről.

Ideje, hogy szóvá tegyünk bizonyos jelenségeket, melyek a paedagogiai munkálkodásban a háború nyomában keletkeztek, és bizonyos mulasztásokat, amelyeknek pótlása nélkül az emberi kultúrában nem emelkedés, hanem visszaesés fog mutatkozni.

Már a háború kitörésekor láttuk, hogy a harci zászlót magasan lobogtatták, akik előbb buzgó pacifisták voltak, heves militarista lett, aki másfél évtizeddel ezelőtt régi történetünk egy-egy hadvezérért az ország népe előtt «kultur-bestiának» nevezte, s a legszebb háborús cikkeket írja, aki a görög és római íróknak a háborúkra és hadvezérekre vonatkozó iratait, mint az ifjúság erkölcsi nevelésének veszedelmeit ki akarta dobni a középiskola tanítási anyagából. E jelenségeken korántsem ütöközöm meg; annál kevésbé, mert gyakran láttam, hogy amikor vihar támad, a fürgeteg előtt rohanó szélvész mind egy irányba hajlítja a fákat. A karsú nyárfa, az erős tölgy és a hitvány fűzfa lombja mind egyfelé hajlik, de amint a vihar tovaszáguldott, a jegenye, a tölgy, a fűz megint egyenest áll. Lesznek még pacifistáink, lesznek még demokratáink, kiket «trón nem lát hajolni soha!» és lesznek még,

akik Homéros, Livius vagy Vergilius militarizmusától ismét féltetni fogják az ifjúság erkölceit és az emberi kultúra jövő fejlődését. E téren ha ma látunk is némi túlzásokat, nem kell miatta aggódnunk.

Sokkal nagyobb baj volna azonban, ha teret hódítana az a félszeg felfogás, mely már-már a háborút helyezi az egész paedagogiai gondolkodás és munka középpontjába, a háború körül csoportosítja az egész tanítást és nevelést és szinte már a háborúra akar nevelni, megfélemlítve arról, hogy az emberiség történetében a háború nem az egészségnek, hanem a betegségnek, nem a normális életnek, hanem még győzelem esetén is az elemi katasztrófának napjait jelenti.

Ez a nagy túlbuzgalom egészen fölösleges. A hadvezérek semmit sem vethetnek a paedagogusok szemére; azokat a milliókat, akik most a flandriai lövészárkok jeges vizében, az argonnei erdőkben, a Bzura és Rawka mentén és a Kárpátokban szemben állnak az ellenséggel, elég jól nevelték a háborúra; ebből a szempontból reformokat sürgetni, vagy azt hangoztatni, hogy nevelésünkben és tanításunkban jövőre több gondot kell fordítanunk a hazaszeretetre, a lelkes, harcias, vagy éppen katonás szellem nevelésére, mint eddig tettük, – a legnagyobb dőreség.

Tarthatatlan az a felfogás, hogy a háború új célokat és irányelveket tűz ki a paedagogusok elé. A nevelés feladatai és irányelvei már rég

meg vannak állapítva és a világháborúk egész sorozata sem változtathatna rajtuk. Azok az erkölcsi ideálok, amelyek felé a nevelésnek törekednie kell (amelyeket azonban, fájdalom, csak megközelíthet, de el nem érhet), egyetemes órvényességűek és örökéletűek. Mindig *becsületes* embereket akarunk nevelni, mindig *jó* embereket akarunk nevelni és a *kultúrának* mind magasabb és magasabb fokára akarjuk emelni az egyént és az embereknek összességét, most és ezer év múlva, tízezer év múlva, mindig, míg ember lesz a földön. Nincs senki és nem lesz senki, aki ép elmével megengedhetőnek tartana oly nevelést, mely a *tiszta ethikai célokkal* ellenkezik. Minden nevelésnek, sőt minden tanításnak az emberi társadalom erkölcsi rendjét kell szolgálnia. Az emberiség életének kicsiny és nagy eseményei e nagy feladatot legfőlebb jobban megvilágítják, legfőlebb jobban ráterelik figyelmünket e nagy feladat egyes részleteire, vagy a feladat megoldásának új eszközeire és módjaira «jobban élénk tárhatják egyes elhanyagolt részleteknek a fontosságát, de új feladatok elé már nem állítanak bennünket.

Éppen az ethikai célok nagysága és szent volta emeli a paedagogusok munkájának jelentőségét minden más foglalkozási ág munkájának jelentősége fölé. (Ne sértődjenek meg az *egyházak* szolgálói: az ő egész munkájuk, ha jól végzik, szintén paedagogia!) A közös ethikai célok hozzák

létre az igazi, még a törvényhozások által is széttéphetetlen *egységet* az összes paedagogusok, a nevelésnek minden munkása között.

A háború eseményeinek számos ethikai vonatkozását gyakori és hosszas meditációk tárgyává téve, abban állapodtam meg, hogy bár azok a feladatok, melyek a háborúval kapcsolatban a nevelőkre hárulnak, semmiképen sem újak, – fennállottak mind már a béke idején is – a paedagogusok részéről bizonyos elővigyázati intézkedéseket tesznek szükségesekké, amelyeknek elmulasztása a nevelés szempontjából igen káros következményekkel járhat. A kisdedóvó-intézet-től kezdve az egyetemig minden rangú és minden fajtájú iskola tanítójának, aki a háborúról szót vált növendékeivel, *készen kell lennie bizonyos kérdésekre és feleletekre*, melyek az ethika körébe vágnak. Erre kívánom ráirányítani a figyelmet, mert félek, hogy ezek a dolgok a nagy harci zajban és lázban jobban el vannak hanyagolva, mint szabad volna.

*

A világon a legnagyobb kincs: az «*œquus animus*», a léleknek tökéletes egyensúlya, a teljes *harmónia* az ember gondolat- és érzésvilágában. Ezt a növendékben létrehozni: nagyon, nagyon kevés paedagogusnak adatott. De ezt veszélynek kitenni, vagy éppen megbolygatni egyetlenegy paedagogusnak sem szabad.

Az iskola, az iskolában a paedagogusok nagy

igyekezettel, több-kevesebb tudással és ügyeséggel rávezetik a gyermekeket és ifjakat az etnikai fogalmak helyes megismerésére. Talán még véget sem ért ez a titáni, sőt sokszor sziszifuszi munka, amikor jön a háború és halomra dönti az iskola munkáját. A. gyermek, az ifjú látja, hogy *az etnikai fogalmak és a háború tényei* között hatalmas ellentétek vannak. Az ethika parancsai mintha lényegesen módosulnának a háborúban. «Ne ölj!» mondja kategorikusan az ethika; a háború erre a legjobb esetben is csak azt mondja: «Feleslegesen ne ölj!» A zavar teljes; mert hol az a határ, ahol a feleslegesség kezdődik? Ki illetékes e határnak a megállapítására? A harcos? Nagyon sokszor nem illetékes rá? Ha az ellenfél fehér kendőt lobogtat, megölése bizonyára feleslegesnek látszik; de ha az etnikai alapra helyezkedett a harcos és a nemtelen ellenfél a hozzá most már gyanútlanul közeledő embert orozva leszúrja, – a nemes szívű harcos halálában nemde része volt az etnikai fölfogásnak is? Vagy talán ölni kell pillanatnyi habozás nélkül, ad infinitum? Nem, ettől megborzad mindenki, akinek lelke van. Íme, ez az egy példa is bizonyítja, hogy mily könnyen és mily gyakran támadhat nehéz, bántó diszharmónia etnikai fogalmaink és a háború tényei között. A pedagógus, akit ily kérdések elé állítanak (és minden növendéknek *feltétlen joga van* a nevelőjét ily kérdések elé állítania), nagy dilemmába kerül.

mert nemcsak hogy nem szabad koncessziót tennie se az ethikai felfogás, se a hazafias felfogás rovására, hanem helyre is kell állítania e kettő között a *megzavart harmóniái*, a kisededővóban éppen olyan természetes feladat ez, mint az egyetem filozófiai szemináriumában. Az a paedagogus, aki az ilyen dolgokkal nem törődik, órát adhat, de nem nevelhet. Tisztába kell jönni az igazi katona-becsület és a tisztas hadviselés fogalmával, – nem a hadijog, nem a nemzetközi jog és nem a szolgálati szabályzatok alapján, hanem a minden igaz emberben uralkodó lelkiismeret szerint. Hiába engedi meg a nemzetközi jog a zsákmányolást, hiába engedi meg a hadijog a fosztogatást, hiába vonja meg védelmét a szolgálati szabályzat az elfoglalt város asszonyaitól és leányaitól, az én lelkem e szörnyűségeken felháborodik és inkább akarok békében élni a lelkemmel, mint a nemzetközi joggal, hadijoggal vagy szolgálati szabályzattal. Akit úgy neveltek, hogy ez az érzés uralkodik benne, – arra nézve nincsenek a háborúnak dilemmái. Az tudja, hogy a fegyvernek nincsen külön becsülete, – csak annyi becsülete van, amennyi a léleknek. A paedagogus részéről teljes figyelmet érdemel minden ethikai kérdés, melyet növendékei a háborúval kapcsolatban hozzá intéznek. Nem szabad, de nem is lehet egyszerű frázisokkal elintézni a dolgot; valamely felületes válasz a tanító hatalmánál vagy esetleg erkölcsi tekintélyénél fogva

is csak pillanatnyilag hathat megnyugtatóan, mert a gyermek előbb-utóbb újra elkezd gondolkodni, nagyon hamar rájön, hogy nem elégítették ki és a felmerült kérdéssel szemben maga konstruálja meg álláspontját, amire a tanítónak kellett volna őt ellenőrzéssel rávezetnie. A gyermeknek ez az ön-nevelése bizonytalan munka; néha jobb ugyan, mintha a tanító végezte volna, de sokszor rosszabb. Ne feledjük, hogy azok az erkölcsi princípiumok, melyeket önmaga kénytelen az ember megállapítani, oly mélyen belevésődnek a lélekbe, hogy csaknem módosíthatatlanok, s ezeket az erkölcsi elveket, melyeknek önmagában való kiformalására a háborúnak egy-egy incidense birta rá a gyermeket, az a gyermek sokkal később is, nemcsak a háború dolgaira és nemcsak az ellenséggel szemben, hanem az erkölcsi élet más, nem is analóg viszonylataiban is fogja alkalmazni.

De direkt erkölcsi veszedelmeknek is ki van téve az ifjúság a háború eseményeivel kapcsolatban, ha nem részesül helyes paedagogiai vezetésben. A háborúról rengeteg sokat írnak és még többet beszélnek az emberek, s ez utóbbiban rejlik a nagyobb veszedelem. Mert igaz ugyan, hogy annak, amit a háborúról írnak, legnagyobb része nem igaz; de abból, amit róla beszélnek, még kevesebb igaz. Es annak a nem-igaz dolognak, amit a háborúról egy-egy esetben vagy számtalan esetben a lapok írnak; kivétel nélkül mindig becsületes, nemes és lelkesítő a tendenciája,

de annak a sok nem-igaz dolognak, amit a háborúról beszélnek, legtöbbször igen deprimáló a hatása. Ne feledjük el, hogy ezeket a beszédeket hallják a gyermekek is. Es a gyermekek majdnem mindnyájan beszéltek már vagy fognak beszélni sebesült katonákkal, hallják; i sebesült katonák dolgait cselédektől és pajtásoktól. A sebesült katona pedig, akinek szavát a gyermek természetesen sokkal nagyobb figyelemmel hallgatja, mint a tanítóét (vajmi gyakran áhítattal lesi!), bizony ritkán van megáldva paedagogiai érzéssel és szavai mélységes impressziójuknál fogva az erkölcsi nevelésnek megannyi aknáit lehetnek. A gyermek éppen úgy, mint a nép, erkölcsi maximákat von le az anekdotákból és mivel az anekdotában nem az igazság, hanem *pointe*, a szellemes ötlet, a groteszk fordulat a fő, se a gyermek, se a nép nem sokat okoskodik, hanem azt fogadja el igazságnak az anekdotából és arra építi fel a maga erkölcsi Ítéletét, ami éppen megneveltette vagy a figyelmét különösen magára vonta.

Az erkölcsi vonatkozású Ítéletek tévessége ellen legjobban úgy védjük meg a gyermeket, ha mindenben *az igazságnak megismerésére* vezetjük. Ez frázisként hangzik, mert nagyon könnyű ellene vetni azt a kérdést, hogy «hát hol az igazság? Vajjon mi magunk, akiknek az igazságra kell rávezetnünk az ifjúságot, ismerjük-e, megismerhetjük e az igazságot?» Mindenesetre

megismerhetjük. Mert az igazságot megismerni nem annyit jelent, mint mindent tudni, hanem inkább annyit, hogy a tényeket, a jelenségeket megvizsgálva és mérlegelve, a valóságot a valótlan dolgoktól válasszuk el, amennyire csak engedi a tudásunk. Ítéleteink csak így lesznek értékesek és csak így képesítenek bennünket arra, hogy e világnak jelenségeit erkölcsi szempontból komolyan bíráljuk el. A magam erkölcsi ítéletének elfogadását nem kívánom senkitől, de nincs senki, akinek erkölcsi ítéletét magamévá tenném mindenre kiterjedő vizsgálat és ellenőrzés nélkül.

Ez a nevelési elv, melyet úgy a magán-, mint az intézeti nevelésben föltétlenül követendőnek tartok, nem engedi meg, hogy bár a legnagyobb és legnehezebb kérdésekben is «adusum delphini» külön magyarázatot adjak bizonyos jelenségeknek, a könnyebb és gyorsabb elintézés érdekében. Mert nem az a feladatom, hogy könnyen végezzem munkámat, hanem hogy jól végezzem. A háborúval kapcsolatban jogosan kérdezi a gyermek, hogy miért ez a rettenetes harc, miért ez a vérontás? A népnek és a gyermeknek hány ezerén mondták már, hogy «a szerajevói gyilkosság miatt van a háború», hogy «a szerbekkel le kell számolni», hogy «az ártatlanul meggyilkolt trónörökös-párért bosszút kell állni». Ez mind túlságosan naiv magyarázat ad usum delphini. A gyermek és a nép sokkal okosabb ennél, – a paedagogusnak így beszélnie nem szabad. Micsoda

bosszú az, gondolja még a kis gyermek is, amikor a saját embereink közül is százezrek hullatják vérüket? Vagy bosszúszomjunknak mindegy, hogy ellenségeink vére mellett a mi saját vérünket is issza? Gondolkodó gyermekek előtt a XX. században már nem lehet a háborút a lihegő bosszúszomj kielégítése gyanánt feltüntetni. Ez a «szemet szemért», «fogat fogért» álláspontja volna nagyban, amely ellen, úgy-e bár, küzdünk – kicsiny kérdésekben? Nem, a háború bármily borzalmas is, még benne is több a kultúra és több az erkölcs, semhogy a bosszúra, erre az erkölcsileg alacsonyabb rendű indulatra lenne alapítva. A háború egy kényszer-helyzetnek a következménye; e kényszer-helyzetet csak az államok sorsának legfőbb intézői ismerik teljesen és akik az állam-élet jelenségeinek tanulmányozásával behatóan és hosszasan foglalkoznak; de hogy magát a kényszer-helyzetet az okoknak mely sorozata hozta létre, azt a jelenkor sohasem tudja, azt csak hosszú idő múlva, nagyon messze szétágazó és adatgyűjtő munkával fogja majd megállapítani a történelmi kutatás. III. Napoleon és Bismarck már rég porlad, de az ő nagy háborújuknak még mindig új meg új kényszerítő okait tárja fel a történelmi kutatás; ők csak a kényszer-helyzetet ismerték, de azokat az okokat, melyek előidézték azt a helyzetet, melyben a hadüzenet már szükségesség volt, még csak részben ismerhették. Az 1870-iki német-francia konfliktus pedig

micsoda egyszerű, áttekinthető dolog volt az erőviszonyoknak ahhoz a rendkívül szövevényes komplexusához képest, mely a mai világháborút előidézte! De ha alig van emberi agy, mely a bonyodalmak ez óriási rendszerét át bírná tekinteni, amely fel tudná fogni a háborút közvetlenül megelőző nemzetközi helyzetet, a háborúban szereplő összes nemzetek külső és belső élet- és erőviszonyait s azoknak egymásba kapcsolódását vagy ütközését, kívánhatjuk-e, hogy a szegény tanító, aki nem lehet diplomata, vámpolitikus, bankár és hadvezér egy személyben, ismerje mindezeket a dolgokat s ezekre vonatkozó ismereteit a gyermekek fejébe töltsse? Nem, ezt semmiestre se várhatjuk el. De azt mindenesetre kívánhatjuk, hogy aki mások értelmi és erkölcsi világának fejlesztésére vállalkozott, maga is gondolkozzék és maga is érezzen. A gondolkodó agy és az érző szív pedig sokkal hamarabb megtalálja a történelem jelenségeiben és így e háborúban is az igazságokat, semmint csak sejtenék is azok, akik kijelentések, nyilatkozatok, vélemények alapján formálnak ítéleteket vagy helyesebben: átveszik másoknak az ítéleteit. A bosszú motívumának még az említése sem méltó kultúr-embekekhez; aminthogy nem méltó a németekhez a «Gott strafe England!»-féle átkozódás sem, mely súlyosan beleütközik a kultúra és a kereszténység legelső alapelvébe.

Sok ezer éves szokás az emberek cselekedeit

három csoportra osztani; ezek a csoportok: az erények, a közömbös cselekedetek és a bűnök. Az első és a harmadik csoport, az erények és bűnök csoportja minden nevelőnek sok dolgot ad; régente a paedagogia nem is volt egyéb, mint többé-kevésbé ügyes törekvés az erények megkedveltetésére és a bűnöktől való elriasztásra. Nagyon sok nevelőnek a munkája még ma is e körül forog, mintha csak az ördög ellen akar-nánk küzdeni és a gyerekekből angyalt akarná-nak faragni. Mivel a legtöbb paedagogusnak mun-kája e két focus, az erény és a bűn fogalma körül csoportosul és szövődik rendszerré és mivel hosszas tapasztalat szerint ez a rendszer is alkal-mas a kultúra előbbrevitelére, valószínű, hogy az erények és bűnök tárgyalása még nagyon sokáig otthonos lesz az iskolában. Bár nincsen tudó mányos alapja annak az ősi szokásnak, hogy a lelket, amely egy, számtalan különálló tulajdon-ságra aprítjuk fel s az egyes tulajdonságokat külön kategóriákba skatulyázzuk, mintha ezek-nek jóformán semmi közük se volna egymáshoz, ez a szokás is sokáig fog még tartani s az egy-mástól ok nélkül diskriminált erényeket külön fogjuk tárgyalni. Egy változás azonban mégis lesz e tekintetben a paedagogiai munkában a háború hatása gyanánt. Az, amit a háborúról olvastunk vagy hallottunk, már meggyőzött ben-nünket arról, hogy pl. a *hősiességnek* és az *ön-feláldozásnak* nincsen többé a háborúk vagy a

csaták sorsára oly óriási, döntő jelentősége, mint volt a múltban. A hősiesség és az önfeláldozás bizonyára a leggyönyörűbb emberi tulajdonságok közé tartozik és mindig ideáljaink közé fog tartozni; de valamint a hadjáratok és csaták sorsát nem alapítják többé egyeseknek a hősiességére vagy önfeláldozására, hanem a siker szempontjából ennél fontosabbnak tartják az önfegyelmet, a kitartást, azonképen a paedagogia sem fog többé azoknak az erényeknek a magasztalására szorítkozni, melyek az egyénnek hősiességét és önfeláldozását juttatják érvényre, hanem azokat az erényeket is figyelembe fogja venni és az eddigi gyakorlatnál jobban ki fogja emelni, amelyek a *tömeget érvényesítik*, az összességet juttatják érvényesüléshez, így nem hősokeket fogunk nevelni (de hiszen nem is igaz, hogy mindenkiöl lehet hőst nevelni), hanem törekedni fogunk arra, hogy mindenkiöl munkás, tette kész, egyéni és szociális feladatainak és önértékének tudatában levő polgárt neveljünk, olyan embert, aki békében és háborúban, jólétben és nélkülözésben s az egyéni és társadalmi élet legnagyobb megpróbáltatásaiban is megállja a helyét.

Ha erre tanít bennünket a háború, nem új cél felé irányítja törekvéseinket, hanem új utat jelöl meg, melyen régi és örök célunkat, minden nevelőnek legfőbb célját jobban megközelíthetjük s a legszentebb emberi hivatást jobban betölthetjük.